

Jørgen Holmggaard:

INDLEDNING

Enhver der hidtil er gået af med sejren marcherer med i det triumftog som de nu herskende iscenesætter over dem, som i dag ligger på slagmarken. Som det altid har været sædvane medføres byttet i triumftoget. Man kalder det kulturarven.

Walter Benjamin

Der har i de seneste år manifesteret sig en ret kraftig utilfredshed med den institutionaliserede videnskab, hvoraf universiteternes litteraturbeskæftigelse og gymnasieundervisningen hidtil har udgjort en integreret del. Litteraturforskningen og -undervisningen har været og er for det meste stadig et klenodie. Samfundets magthavere og deres bureaukrater kan henvise til det som et tegn på, at en skøn og menneskelig kultur er vort demokratiske samfunds inderste væsen. I overensstemmelse hermed har litteraternes funktion bestået i at forklare og påvise, hvor skøn og menneskelig denne kulturarv er. Efter at samfunds- og verdenssituationen har betinget at flere retter et kritisk blik mod det eksisterende, er efterhånden også litteraturvidenskaben og dens emne blevet gjort til genstand for undersøgelser med et andet sigte end levering af bekræftende og reproducerende beskrivelser. De følgende analyser skulle eksemplificere en kritisk litteraturvidenskab, sådan som den tager sig ud på nuværende tidspunkt.¹ Dens fortsættelse bliver – hvis de bedste tendenser i den følges op – en generel tekstvidenskab, der beskæftiger sig med samfundets ideologiske formationer i det hele taget og ikke blot med den afgrænsede, omend privilegerede del som den klassiske finlitteratur udgør.

Selv om det endnu ikke er kommet så vidt, vil der ganske givet allerede på nuværende tidspunkt rejse sig diverse ramaskrig. Den hyppigste indvending kunne tænkes at blive, at disse analyser er ensidige, og i forlængelse heraf, at de analyserende personer ikke har (den guddommelige) sans for de irreduktible æstetiske værdier, det fineste og inderste af det der rører sig i den store litteratur og som netop gør den stor. Man må da tænke på, at litteraturvidenskaben det meste af den tid den har eksisteret, som sin væsentligste indsats har beskæftiget sig med at fremhæve og besyngte det der i følge et sæt af historisk specifikke, æstetiske forestillinger var fortræffeligt. Det kan da i allerhøjeste grad være på sin plads at stille spørgsmål til disse forestillinger og denne fortræffelighed.

Af disse to undersøgelsesemner, litteraturvidenskaben og litteraturen, beskæftiger de her foreliggende analyser sig især med sidstnævnte. Det

¹ Analyser af samme orientering findes repræsenteret i Jørgen Dines Johansen (red.): *Analyser af dansk kortprosa*, 1–2, Borgen 1971.

spørgsmål de stiller, tager for det meste form af et forsøg på at finde ud af, hvad denne anerkendte litteratur *betyder* i det hele taget, og ikke blot at den har de bestemte egenskaber, som tilstrækkeligt mange i henrevne parafraser har peget på. Betydning og æstetisk virkning er ikke to forskellige ting, og det skal derfor præciseres, at det forsøg der bliver gjort i disse analyser, går ud på at inddrage et meget videre betydningspekter end det som indfanges i de traditionelle, litteraturvidenskabelige kategorier af æstetisk og livsanskuelsesmæssig art. Ret beset er en beskyldning for ensidighed og æstetisk ufølsomhed derfor blot en sjovt bagvendt måde at bebrejde folk, at de ikke i de kendte baner begrænser synsfeltet til det institutionelt afstukne område af det litterære emne, men i stedet åbner ud mod et meget videre og fra enhver samfundsmæssig betragtning mere væsentligt felt. Når man ikke holder sig på måtten skyldes det, at det afstukne område – og det er vel ikke tilfældigt – ikke omfatter de mere eller mindre massivt ideologiske, reproducerende aspekter af teksterne. Disse analyser og den tendens de går ind i, ser det som ulejligheden værd at undersøge, hvilke tanke- og handlestrukturer litteraturen og dens institutioner bekræfter og indfører i hovedet på os. Det sker ud fra en indtil videre bekræftet formodning om, at den meste litteratur sådan som den læses yder et bidrag til, at den eksisterende samfundsstruktur kan vedblive at reproducere sig uden fundamentale ændringer.

Pointeringer

Tilpasning eller fremmedgørelse. Analysen indleder med at påvise, hvordan der i *Erasmus Montanus* behandles en konflikt bestående mellem feudale værdier og de værdier som er knyttet til en centralistisk pengeøkonomisk samfundsstruktur. Førstnævnte er manifesteret i det akademiske æresbegreb, som Erasmus handler ud fra. Nok så meget som dette i sig selv er det imidlertid *reintegrationen af afvigelsen* teksten foretager. Det er *fornuftens* opgave at afvise de afvigende normers truende galskab. Galskaben består i Erasmus' tilfælde i, at han forfølger en abstrakt 'sandhed', som fremmedgør ham i forhold til de herskende værdier, der sætter den konkrete nytte i centrum. Den abstrakte sandhed begrundes sig i et universelt verdensbillede, som i måske stærkere grad end æresbegrebet giver Erasmus hans feudale karakter. I forhold til de universelle sandheder bliver normerne for hans konkrete, "jordnære" adfærd af relativ og partiel karakter. De må hele tiden afstemmes efter det universelle. Modsat forlader det værdikompleks, som Erasmus' modparter repræsenterer, det universelle verdensbillede, men giver til gengæld nogle "jordnære" værdinormer en universel og tvingende karakter. Denne tvang gores hos Holberg til noget naturligt, d.v.s. beroende på naturforhold og ikke på specifikke historiske kultur-, samfundsstrukturer. Denne operation hører til de mest klassiske i al ideologi. Forskellen mellem samfundsmedlemmerne og -grupperne fremstår som naturlige forskelle og hermed bliver det muligt for Holberg at postulere en "lighed" mellem folk bestående i, at de alle er underkastet den samme "nødvendighed". Som lige præcis er klassesamfundet. Dette fornægter Erasmus ved ikke at acceptere familiehierarkiet og hermed det homologe samfundshierarki. De abstrakte sandheder som er fundamentet i hans værgelse ligger uden for samme hierarki. Over for disse "farlige" sandheder står de "fornuftige" sandheder, dem som alene begrundes i hvad der er "nyttigt", d.v.s. hvad der bestyrker de givne materielle og produktionsmæssige forhold. Erasmus bliver belært om denne uanfægtelige nytte og fornuft, men ikke nok med det; hans individualistiske opsternlighed sætter direkte fornuftens fysiske magtapparat i gang, og på den måde bliver han uden kompromisser simpelt hen tvangsintegreret. Således demonstrerer *Erasmus Montanus* nødven-

digheden af individets underkastelse under det bestående system, samtidig med at der bliver lejlighed til at latterliggøre det afvigende.

I *Erasmus Montanus* markeres en afgrænsning til og afstandtagen fra hvad der på Holbergs tid var nogle forældede værdier, på retur over for en ny økonomisk struktur og dens ideologi. *Den 11. juni* problematik ligger i den direkte modsatte retning, idet det her er de farlige aspekter af denne nye samfundsstruktur som behandles. Mere præcist drejer det sig om negativiteten i, at de nye værdier realiseres konsekvent, sådan som ågerkarlene gør det. Deres fremgangsmåde, som er et indbegreb af rent økonomisk dikterede normer, anfægtes, men den bagvedliggende økonomiske magt står urokket tilbage. Anfægtelsen kommer fra den eksisterende hierarkiske samfundsstruktur, som primært finder sin begrundelse i netop at være eksisterende og institutionaliseret. Enevældens samfundspyramide er den statiske orden, som samtidig med at danne rammen om pengeøkonomisk foretagsomhed trues af den autonome dynamik som ligger indebygget heri. Med andre ord udfoldes i *Den 11. juni* meget præcist det daværende samfunds indre modsigelse. Holberg står i sammenhængen helt på det bestående, stabile hierarkis side. Over for den tojlesøse pengemagt fører han 'billighedsprincippet' i marken. Hvad der er billigt og rimeligt er da heller ikke andet end de normer der kan afledes af den bestående orden.

Fælles for de to stykker er at de bekræfter en given samfundsstruktur ved at gøre op med afvigelser fra den. I *Erasmus Montanus* sætter Holberg ind over for nogle forældede værdier, i *Den 11. juni* over for nogle for konsekvent nye. Det sted han foretager denne "renselse" fra er den bestående orden, og således har han gjort et specifikt politisk valg. Dog er det ikke mere specifikt end at magthaverne siden Holberg har kunnet bruge ham til at demonstrere afvigelsens fejlagtighed og tåbelighed. Det er aktuelt over for den ubefæstede ungdom (man erindre sig Dansk lærerforenings talrige Holbergudgaver) og ydermere oges anskueligheden ved, at den trussel som Holberg viser tilbage i sine stykker, især kommer fra ungdommelige oprørere.

Konfrontationen med en trussel og den kompromisløse afvisning af den finder sted inden for teatrets ramme, og teatret bliver for så vidt den medierende instans som holder modsætningerne sammen, sætter dem i relation til hinanden. Denne sammenholden af den sejrende fornuft og den truende galskab er forudsætningen for at sidstnævnte overhovedet kommer under kontrol. Men netop heri ligger dette teaters funktion: ved at organisere galskaben i en ramme, der er styret af fornuften bliver det muligt at overvinde og besværges den truende afvigelse. Truslen kommer hos Holberg især fra afvigende enkeltindivider over for hvem stykkene så foretager en befæstelse af den bestående hierarkiske kollektivitet og dens krav om betingelsesløs underkastelse.

Mennesket som romanheld. Ligesom organiseringen af de antagonistiske størrelser i et skuespil hos Holberg fungerer som middelet til overvindelse af galskaben, bliver det hos Ewald nedskrivningen af en problematik der skal løse den. Modsætningen står også hos Ewald mellem gældende norm, en bestående samfundsstruktur, og alt det som denne udelukker. Men accenten ligger et fundamentalt andet sted. *Levnet og Meeningen* handler om de autentiske seksuelle værdiers oprør mod samfundsordenens ubevægelig tyranni, om oprørets nødvendighed, men også om dets forgæveshed. I kraft af sidstnævnte falder det på plads i ideologien.

Autenticiteten befinder sig i en individuel og seksuel udfoldelse. Modstanden er det borgerlige samfund som ikke kan tillade, at den økonomisk og socialt ukvalificerede indgår seksuel forbindelse med sin elskede. Forbudet er uomstødeligt i samme grad som samfundet bygger på afkaldet og fortrængningen af sådanne unyttige og nedbrydende aktiviteter. Derfor kommer det heller ikke til mere end en længsel efter en sådan udfoldelse. For Ewald vil opnåelsen af Arendse betyde en overvindelse af modsætningen mellem det borgerlige samfund og udfoldelsesdriften, mellem det prosaiske og det romanske. Normerne hindrer ham i umiddelbart at realisere dette, den eneste mulighed er en hæder værdig krigsdeltagelse. Alene her ligger en mulig overvindelse af normerne igennem en romansk handlen, som samtidig vil være "fornuftig" for så vidt som den kan lade ham vende tilbage til samfundshierarkiet på en højere position. Som bekendt lykkes denne (snævert individuelle) overvindelse ikke, men ikke desto mindre fastholdes tilbøjeligheden, længslen; folgelig består modsætningen til samfundstvangen stadig. Men i stedet for den udsigtsløse handlen træder skrivepraksissen ind som en instans, der på én gang lader tilbøjeligheden leve og dog kanalisere den til et sted, hvor

konflikten med samfundsnormerne ikke slår hårdt. Oprøret er tojlet og den problematiske samfundsindretning forbliver uanfægtet.

For at skriveprocessen kan fungere på denne måde søger Ewald i den at genskabe det punkt, hvor muligheden for drifternes realisering endnu ikke er blevet dementeret. Det manifesterer sig i afsnittene "Høyen", hvor han virkelig er "høj" i en sublimt fastholdt autenticitet.

Hvis man kunne være i tvivl, viser Ewalds spekulationer over ejendomsretten, at det er en samfundsmæssig modsætning der er på færde. Ligesom den holbergiske er den historisk specifik, men dog heller ikke anderledes end at også den har gyldighed og aktualitet: det uomgængelige afkald på de unyttige tilbøjeligheder, oprørets umulighed og den smertefulde, men nødvendige sublimering og integration. Det minder en hel del om det centrale hos Holberg. Men det er ikke uden betydning at positiviteten hos Ewald ligger hos den uheldige oprører; det giver en fremstilling af, hvad afkaldet gælder. Derfor bliver værket dog ikke mindre anvendeligt som ideologi, bl.a. i kraft af sin tematisering af skriftarbejdet som en løsning på den individuelt oplevede, men samfundsmæssigt gældende modsætning.

Agnete og Havmanden og samfundet. Det tematiske felt, som folkevisen og dens motiviske efterfølgere bevæger sig i, ligger ikke langt fra problematikken i *Leyner og Møeninger*. Også her drejer det sig om modsætningen mellem samfundssordenen og de farer som truer den fra seksualitetens side. I motivet fremstilles de truende kræfter som 'natur', mod hvilken 'kulturen' kæmper for at opretholde en samfundsmæssig status quo. I Ewalds romance om *Liden Gummer* betegner inden for denne ramme en ændring i forhold til folkevisen: truslen kommer ikke mere fra den ydre natur, den har mistet sin farlighed, men alene fra en indre menneskenatur. Det er derfor måske for snævert kun at se seksualiteten som det samfundsbenægtende i folkevisen, men at den er en central del kan der ikke være tvivl om. Fjendskabet mellem kultur og natur er imidlertid ikke blevet mindre ubonhorligt hos Ewald, snarere tværtimod. Kvinden, der har ladet sig rive hen er fuldstændig prisgivet de destruktive kræfter, og med romancens slutning udelukkes enhver mulighed for reintegration.

Hos Baggesen (*Agnete i Holmegaard*) bliver konflikten mellem den forførte pige og samfundet ikke afgjort så entydigt, i hvert fald ikke fra første færd. Den afgørende forskel fremkommer ved at der nu etableres en dialog mellem parterne, hvor Agnete får mulighed for at foretage et overvejet valg mellem tilpasning og et liv uden for samfundet. — Schack Staffeldts anvendelse af motivet i *Havmanden og Fiskerinden* er en manifestation af hans platoniske idealisme. Ved at lade sig friste af havmanden "falder" pigen — ned til et trælsomt hverdagsliv på havbunden, hvorfra hun længes tilbage til det oversøiske, som bliver den table idealverden. Samfundet er i digtet rykket ned under havet og det er ikke i relationen mellem det og pigen spændingen består, derimod i hendes forhold til den ideale verden. Således ligger samfundet kun i baggrunden som en given tingenes tilstand, som sjælen søger bort fra.

Hos Oehlenschläger flytter bearbejdelsen af temaet sig endnu et stykke. 'Kultur vs natur'-modsætningen bliver nu valoriseret omvendt i forhold til folkevisen og Ewald, idet positiviteten placeres i naturen og hos individet i dets opposition til samfundstvangen. Samtidig — og hermed begrænses det revolutionære i omvendingen — har naturen undergået den meget væsentlige ændring, at den er blevet spiritualiseret til et religiøst princip af panteistisk karakter. Dette anfægter nok kulturen, men anfægtelsen er rent "åndelig", uden væsentlige implikationer i retning af en transformation af den materielle struktur.

Kanon, doktrin og historieforfalskning. Den indoktrinering som denne analyse fremdrager, er af en anden karakter end den der ligger i en værkbetødning. Artiklen påviser, hvordan de mest nidkære i det litteraturformidlende præsteskab ikke kan nøjes med at fremlægge relikvierne, men direkte og bevidst manipulerer med materialet for at virkningen kan være helt sikker og entydig. I stedet for en Poul M. Møller med lidt libertinertilbøjeligheder får "Falkenstjerne" et smukt kristeligt værdikompleks til at fremstå af hans brevveksling. "Man" formoder velsagtens, at eleverne med denne "viden" vil have lettere ved at læse hans øvrige tekster på den "rigtige" måde, d.v.s. uden at konstatere modsætninger eller andet, der afviger fra den rene, opbyggelige forkyndelse. Det er i allerhøjeste grad værd at bemærke, som artiklen gør det, at den ønskede læsning af brevvekslingen forudsætter at man overser metaforiciteten i teksten. "Falkenstjernes" udeladelser er virkningsfulde netop ved at producere en sådan naïv læsning.

Den eventyrlige nekrolatri. Nekrolatri betyder dødsbesyngelse og med denne term kan en afgørende strukturering i H. C. Andersens betydningsunivers karakteriseres. Det er markant (men egentlig ikke overraskende) at artiklen kan gøre opmærksom på, at sekundærlitteraturen end ikke kommer i nærheden af dette forhold, som så åbenlyst fungerer ideologisk: over for problemerne i denne verden stilles dødens løsning; døden bliver en aktuelt virkende værdi som kan opveje elendigheden. Mere specifikt er den hos H. C. Andersen knyttet sammen med værdien 'ulegelmhed' samt en fornægtelse af seksualiteten. Individets bevægelse frem mod besiddelsen af dette værdikompleks går gennem en bodsvandring, der samtidig betegner en integrationsproces i forhold til den herskende sociale struktur. Heroverfor står som ondskaben fornægtelsen af denne sociale orden, og til fornægtelsen er knyttet en accept af seksualiteten. Derfor indebærer integrationen en fortrængning af det seksuelle. Døden bliver i denne sammenhæng en lutring, hvor individet befries for den smudsige materialitet, en renelse som begynder allerede i lidelsen, der derved får sin særlige værdi. I kombination med at individet accepterer sin lave sociale herkomst forer lidelsen således frem til frelsen, den sociale integration i overklassen.

Hos H. C. Andersen stilles der aldrig spørgsmål ved overklassens og rigdommens oprindelse, den er der blot som en givet højhed og finhed. Den således fortrængte udbytning af underklassen resulterer i, at denne kommer til at indtage en position svarende til den fortrængte seksualitet. I overensstemmelse hermed er de lavere sociale lag generelt kendetegnet af en uhemmet seksuel udfoldelse. Imidlertid er det ikke blot i økonomien og seksualiteten der findes en lavbåren, materiel del. H. C. Andersen arbejder med en kunstnerisk problematik der er struktureret på nøjagtig samme måde: det fine, høje indhold der forrådes af det materielle udtryk. Forræderiet finder sted i udtrykkets, materialitetens tilbøjelighed til at træde ud over den underordnet tjenende funktion med at transportere det rene indhold, der glimrer ved sit fravær fra det håndgribelige. Derfor består den "rette" læsning af verden i at hente det rene bevidsthedsindhold ud af det materielle udtryk. På denne måde læser H. C. Andersen naturen som en Guds skrift, hvis hellige indhold ligger hinsides dens materialitet — nøjagtig ligesom rigdommen ligger hinsides arbejdets og udbytningens materialitet.

Denne strukturering har imidlertid problematiske konsekvenser for kunstneren der netop arbejder med den materielle skrift. Det trænger sig på flere steder, men den truende skizofreni søges afværget ved hjælp af en myte om kunstneren som det guddommelige anonyme redskab, en underordnet instans som lydigt og ydmygt videregiver hvad der meddeles ham i den guddommelige inspiration. Derfor er forfængelighed en negativ egenskab, såvel for digteren i forbindelse med skriften som for de kvinder, der manifesterer den ligedannede seksuelle problematik.

I denne mytiske besværgelse af materialiteten befinder digteren sig ikke mindre end for i en materiel skriftpraksis og hermed i en stadig virksom modsætning mellem det immaterielle guddommelige og lavheden. Det er på dette trin dødsforløsningsmyten kommer ind som et virksomere middel mod den stadig truende splittelse.

Ælling og ørn. Dødsforløsningsmyten fungerer hos H. C. Andersen som løsning på de problemer der udspringer af den fortrængte produktivitet og materialitet i økonomien, seksualiteten og skriften. Men dens besværgende gestus er kun gyldig inden for den af teksten producerede meningssammenhæng. For så vidt som læseren i en identificerende bevægelse gør denne til sin, gentager han troen på at teksten løser disse problemer. Denne artikel om *Den grimme Ælling* og *Ørneflugt* søger at modvirke en sådan lukning ved at pege på nogle simple tekstlige kendsgerninger. I forbindelse med førstnævnte bl.a. at selv i eventyrets egen verden eksisterer såvel grimme ællinger som andegården også efter den "lykkelige" udgang. Bagved ligger således et statisk hierarki som den lineære og identificerende læsning meget let overser. Selve tidsliggørelsen befordrer fortrængningen af afgørende betydningsstrukturer, som dog naturligvis ikke mister deres virkning af den grund. De bliver trængt i baggrunden fordi historien ender lykkeligt, men hvis man eksempelvis forestiller sig den modsatte bevægelse — fra herregårdshaven til andegården, fra skønhed til grimhed — træder den statiske baggrund tydeligt frem: en hierarkisk verdensorden med herrer og tjenere karakteriseret af skønhed hhv. grimhed.

Ællingen stiger fra bunden til toppen af dette hierarki. Først prøver den at flygte fra viderværdighederne i underklasselivet, men da det ikke lykkes ændrer dens stræben sig til et bevidst selvmordsforsøg. Da er det dødens forløsende kraft viser sig i det øjeblik den hengiver

sigt til døden for overklassefuglenes skarpe næb sætter metamorfofen i gang og ællingen bliver selv en af de kongelige. Metamorfofen er en dynamik, der udelukkende omfatter individet og individet i dets egenskab af natur. Det ubehag som så tydeligt er knyttet til andegården, overvindes således ved en ændring i naturen (ællingen bliver til, viser sig at være svane), en ændring der lader kulturen, samfundsstrukturen stå uforandret tilbage. Frelsen omfatter kun den smukke, af naturen begavede enkelte.

Eventyrets overvindelse af modsætningerne mangler i *Omfugt*, men de to forfattere er enige om ubehaget ved tingenes tilstand. Hos H. C. Andersen er der som udvej placeret en dynamik i naturen, mens kulturen står som en statisk baggrund. Hos Pontoppidan er statikken endnu videre fremskredet, idet den eneste bevægelse der overhovedet kommer på tale, henvises til overgangen fra en statisk kultur til en statisk natur. Og denne viser sig tilmed umulig, ligesom i det hele taget forsøget føres tilbage til tilfældigheder. Endelig er det naturligvis stadig kun enkeltindividet og intet mere, som i det hele taget sættes i forbindelse med ændring.

Hos H. C. Andersen er det eventyrets handling, der fortrænger den bagvedliggende struktur, hos Pontoppidan er det metaforikken. Hvad der på andre end novellens egne præmisser kendetegner naturen hhv. kulturen ligger "skjult" f.eks. i fuglemetaforikken: nogle få er kongelige fugle, mens den store hobe er klumpede, snadrende ænder. Med andre ord er overklasse-underklassehierarkiseringen i og med metaforikken gjort til en naturforskelsvarende til forskellen mellem fuglearter. Set på denne måde er det virkelig umuligt at forestille sig noget ændret, hvilket da også er hvad novellen vil fortælle. Den understreger at ikke engang et "kongebarn" kan overskride de trukne grænser, hvis den først er blevet besmittet af de lavbårne værdier.

Hvorfor skrive, naar vi dog skal dø?

Denne analyse vil formentlig forekomme vanskeligere tilgængelig end de øvrige i samlingen, og grunden kan være, at den expliciterer et teoretisk udgangspunkt i en for de fleste ukendt terminologi. Udgangspunktet er en skitse til en tekstteori, der starter med at klargøre, hvordan betydningsproduktion og -cirkulation altid placerer sig inden for en afgrænsning til en meningsdomme – skillelinien mellem det der har 'mening' og det der ikke har.

Det forekommer her oplagt som eksempel at henvise til Holberg-analysens påvisning af, at komedierne sætter en helt entydig og åbenlyst politisk virkende grænse mellem fornødt og galskab. Det er meget tydeligt i redegørelsen for sandhedsbegreberne i *Erasmus Montanus*: sandheden som overensstemmelse med universelle lovmæssigheder eller som bestemt af hvad der for den eksisterende økonomiske struktur er gavnligt, nyttigt etc. Selv om denne analyse ikke gør det kan dette sidste være en god anledning til at fremføre, at det den kalder 'overteksten', det sted hvor fra den gældende sandhed hentes, er direkte sammenhængende med økonomiske strukturer. Den herskende økonomiske magt i samfundet indsætter sin overtekst og opretter hermed et bestemt betydnings-/teksthierarki med en sandhed foroven, som ikke må anfægtes. I udbytningsamfundet er denne øverste instans på alle områder immateriel og selvbegrundende. Den kan på den måde udføre den afgørende funktion at trænge den økonomiske, seksuelle og skriftmæssige materialitet og produktivitet helt ned og helst ud i fortiet. H. C. Andersen-analysen beskriver en specifik, litterær manifestation af en sådan strukturering. Grunden til at de herskendes tanke foretager denne er ikke mystisk: deres magt hviler alene på en bestemt materiel produktionsstruktur, hvor andres arbejde udbyttes, hvilket naturligvis må forties og forvrænges for at kunne fortsætte.

Til beskrivelse af det teksthierarki der er institueret i størstedelen af den vestlige metafysik refererer den foreliggende analyse til en model opstillet af Per Aage Brandt ud fra Jacques Derridas grammatologi. Samtidig med at modellen beskriver det givne hierarki indopererer den den eneste mulighed for at overskride fastlåsnen i det: dialektikken som bevægeligheden i tekstorganiseringen, denne forstået såvel i mere snæver forstand som betegnende lagdelingen af samfundets forskellige praksisinstanser. Det fastlåste teksthierarki er det samme som den evighed den kapitalistiske samfundsstruktur påberåber sig. Ideologien har altid fort den tilbage til en rent "åndelig" instans – metafysiske sandheds- og retfærdighedsbegreber –, mens nogen marxisme lige omvendt har ladet tingsproduktionen være en absolut sidsteinstans.

Artiklen gennemfører en analyse af J. P. Jacobsens *Arabesk* på tre givne teksthierarkier, som den omtalte model opstiller. Det fører frem til en præcis, samlende ordning af digtets metaforik og af de "tilstandsmuligheder" det opererer med. Efter at disse strukturer er slået

fast skitserer analysen, hvordan Jacobsens tekst – i lighed med hvad der kan afdækkes visse steder i fransk litteratur på samme tid – dementierer netop den overleverede fasthed i teksthierarkiet ved at lade en dialektik arbejde mellem teksthierarkierne.

Den "forsvundne" produktivitet. Det forhold titlen hentyder til er et generelt forekommende ideologisk fænomen og ikke blot kendetegnende for *Niels Lyhne*, som denne analyse beskæftiger sig med. Sagen er blevet draget frem både i forbindelse med artiklen om H. C. Andersen og i omtalen af *Arabesk*-artiklen. Den består i det simple, men afgørende at såvel (vare-, seksual-, betydnings-)produktens oprindelse i en produktion som denne produktions specifikke struktur fortrænges.

Med dette forsvindingsnummer er meget vundet – set fra et ideologisk synspunkt. Det bliver med det muligt at foretage de operationer som konstituerer den vestlige metafysik og ideologi. Først og fremmest betyder det, at vareproduktionen og den udbytning af arbejdet der foregår her forsvinder ud af verdensbilledet. Når de overhovedet kan det, hænger det sammen med at netop den således fortiede produktionsstruktur fører til, at nogle i samfundet bliver i stand til at leve uden at komme i berøring med hele denne verden. Dette er den objektive betingelse for at man kan oprette en rent åndelig sfære, der befinder sig i en postuleret uafhængighed af alt andet end sig selv.

I seksualiteten kan man betragte noget tilsvarende, idet dennes rent materielle manifestationer hører til det man ikke taler om i det officielle bevidsthedsrum. Den fysiske seksualitet ligger som en trussel fra det fortrængte og finder ligesom tingsproduktionen sted i én bestemt struktur, som er i overensstemmelse med det eksisterende samfund.

Foruden denne fortrængning af den materielle produktivitet "forsvinder" også en tekstlig produktivitet i det ideologiske verdensbillede. H. C. Andersen-analysen beskriver et specifikt eksempel på de problemer der kan opstå når forsvindingsnummeret ikke rigtig vil lade sig gennemføre. I det omfang det lykkes fremstilles betydninger og tekster som blot *værende* eller hvis tanken strækker sig lidt videre: som hentet ned fra andre, højere instanser, som så imidlertid også blot er i deres nærvær for sig selv. For at tage et eksempel fra *Niels Lyhne*: "dette ideale, Drommende, Ætheriske, dette blaablåa Mystiske, dette ubegribeligt Høje og forsvindende Skære" fungerer i bogens såvel som i den almindelige ideologis univers som en irreduktibel størrelse. Som overtekst, for at referere til den umiddelbart ovenfor omtalte artikel. Som en sådan størrelse fører den til oprettelsen af dualitet bestående af denne højhed og finhed over for en tilsvarende lavhed og grovhed. Det som teksten aldrig kommer ind på er, at denne måde at opleve og beskrive verden på ikke er nødvendiggjort af nogle gudgivne, irreduktible kategorier: det ideale og det reale, det immaterielle og det materielle. Disse kategorier har deres oprindelse i en specifik tekstlig produktion, d.v.s. i en frembringelse af betydning gennem en bearbejdning af et råmateriale, nogle allerede givne betydningsstørrelser. Med andre ord tager teksten og den indforståede læsning af den nogle ideologiske kategorier for deres pålydende selvgylidighed og anvender dem som om de ikke netop var frembragt gennem en historisk specifik betydningsproduktion. Og naturligvis også uden klarhed over at denne igen, såvel som den aktuelle reproduktion har noget at gøre med samfundsformationer i øvrigt.

Bag denne skitsering af i hvilken forstand det (i ordets stærkeste betydning) altafgørende produktionsaspekt "forsvinder" ligger en model af samfundstotaliteten, som analysen direkte refererer til. Den er opstillet af Per Aage Brandt ud fra Althusser's praksisbegreb og foruden til fastholdelsen af den generelle sammenhæng bruges den til at indkredse den manifesterede dualitetsstrukturens placering dels i forhold til samfundstotaliteten, dels i den ideologiske betydningsproduktion. Det er analysens synspunkt at en metafysisk dualisme gennemtrænger *Niels Lyhne* "på alle leder og kanter". Dette forfølges ikke umiddelbart; først opstilles – igen i relation til praksismodellen – en kombinatorik, hvor dualitetens to termer forholder sig til hinanden på fire forskellige måder. Herudfra foretages en gennemgang af romanen, der påviser hvordan alle dens tematiske og metaforiske strukturer er beskrivelige ved hjælp af disse fire praksisser.

Sociale utopier – Strindbergs ideologiske ud- og afviklinger. Den biografiske litteraturforskning har fundet dybtgående konflikter i en række forfatterskaber. For så vidt som den har påpeget tekstlige modsætningsstrukturer af anden oprindelse end en rent litterær har den været inde på et spor af rækkevidde, nemlig det der fører frem til den afhængighed som

litteraturen har af verden udenfor. Herved hører biografismens fortjenstfuldhed imidlertid også op, idet dens overskridelse af litteraturens postulerede selvgylldighed udelukkende bliver en henvisning til digterens rent individuelle konflikter. Digterens ulykkelige barndom som determinerende for hans tragiske pessimisme, men sjældent noget om at denne barndom f.eks. kunne have et eller andet at gøre med historisk specifikke samfundsforhold; resultatet kunne blive at disse viste sig at gribe ind også i skønhedens verden, hvilket ikke ville være uden konsekvenser for litteraturbeskæftigelsen. Biografismen sætter sig nok ud over forestillingen om litteraturens selvgylldighed, men den gør sig aldrig fri af subjektfeticheringen, beskæftigelsen med individets enkeltstående skæbne i en verden som i øvrigt forsvinder ud af billedet. Idet den hermed lader samfundsstrukturen virke som den vil og være som den er, bliver den ideologisk, d.v.s. reproducerende den til enhver tid givne samfundsformation.

Strindberg har været et yndet emne for den biografiske litteraturforskning, fordi man har kunnet gå lige til nogle meget tydelige privatpsykologiske konflikter. Det har resulteret i at man har kunnet skrive bøger om Strindberg, der alene satte hans forfatterskab i relation til disse konflikter og hans barndom, selv om han i høj grad og meget direkte har ytret sig om samfundets dårlighed og dets konfliktskabende karakter.

Den foreliggende artikel deler ikke den biografiske interesse for de private konflikter, men modsat lukker den heller ikke teksterne ind i en forestilt autonomi. Derimod foretager den ganske enkelt den så nærliggende analyse af samfundsbeskrivelsen og de forskellige formeninger om en bedre samfundsindretning, som findes inden for et centralt afsnit af Strindbergs forfatterskab.

Samfundets fundamentale elendighed og indre modsigelser hersker der ikke tvivl om hos Strindberg. Det lidt mere specifikke (men absolut ikke enestående) er, at han forstår og beskriver problemene og deres løsning som beroende på en 'natur vs kultur'-modsætning: det eksisterende samfund er en pervertering af en naturtilstand, som man kan nærme sig ved en række foranstaltninger der i mange henseender består i en tilbagevenden til gamle sæder og skikke. Denne regressiv tendens kombinerer sig imidlertid med direkte utopiske forestillinger i retning af en sammensmeltning af agrarsocialisme og rousseauisme.

Natur-kultur-modsætningen anvendes ikke blot generelt, men læses af Strindberg ind i samfundets klassestruktur: overklassen er bærer og udspreder af den fordærvende unatur, mens underklassen repræsenterer naturværdierne. Koblingen mellem de to modsætninger er ikke hele vejen lige tæt, idet de afløser hinanden som den dominerende kategori i samfundsbeskrivelsen. Udviklingen af denne går i retning af en stadig større distance til de indledningsvise, utopisk socialistiske idéer, hvilket formentlig ikke er uden sammenhæng med at de på intet tidspunkt nåede frem til de mere reelle økonomiske og sociale strukturer. Hans synspunkt forbliver snævert individuelt, hvilket efterhånden fuldbyrdes i individdyrkelse og overmennesketeorier.

Klassestruktur og historiesyn i nogle Pontoppidantekster. Så længe det drejede sig om en politisk kamp mod højrevældet i provisorietiden engagerede Pontoppidan sig i en modstand mod det herskende system. Men da samfundets aktuelt dominerende modsætning forskyder sig fra den politiske scene til mere fundamentale økonomiske forhold, sker der en tydelig ændring i Pontoppidans værker bort fra de tidlige skrifter sociale holdning. Engagementet forsvinder for at blive afløst af en abstrakt livsanskuelsesdebat. Det hører med til et alment accepteret forståelsesmonster at man med en ændring som denne træder ind i de uforøgkelige idéers højloftede haller, hvorfra politik, økonomi og al den slags er forvist til hverdagens smålige strid og kævl. Den foreliggende analyse gør opmærksom på at det er man ikke, selv om man måske tror det. Det sker gennem en redegorelse for hvordan en helt bestemt samfundsbeskrivelse manifesterer sig i de skønlitterære værker.

Den nævnte bevægelse i forfatterskabet genfindes i den interne tematiske udvikling i *Der forjættede Land* og især i *Lykke-Per*. De starter begge med et opgor med samfundets vigende klasser, de samfundsgupper som er ved at miste magten, men i højrestyret direkte klynger sig til den. Det drejer sig om godsejerne og præsteskabet og passer således direkte sammen med kritikken af de sociale forhold som den gamle samfundsorden indebærer. I dette opgor nærmer Pontoppidan sig de klasser som er på vej op, og som mere eller mindre aktivt deltager i kampen mod højrestyret. Det gælder især gårdejerne, mens den anden komponent i de stigende klasser, finans- og industrifolkene, politisk holder sig i baggrunden.

Denne tilnærmelse til de stigende klasser som følger med opgøret med de vigende politiske

magthavere, bliver imidlertid ikke slutpunktet. Da romanernes helte stifter bekendtskab med 'den ny tids' folk afløres disse, og det de står for, som utilfredsstillende og frastødende i samme grad som de vigende klasser og værdier. Resultatet er en fornægtelse af hele det sociale system. Dog bliver det ikke i en stor uspecificeret bevægelse, forinden bliver pengemændene karakteriseret som det ny samfunds virkelige magthavere og hovedansvarlige for tidens elendighed.

Den store frustration som fører til fornægtelse af samfundet som helhed forlænges af en længsel mod dets fuldstændige negation — døden. Ligesom hos H. C. Andersen forudgribes døden og dens positivitet i lidelsen, og i overensstemmelse herved ligger sympatien i *De dodes Rige* hos den syge Torben Diehmer, der frem for helbredelse vælger smerten og hengivelsen til den fremadskridende dodsproces. Det interessante er samtidig at han er godsejer, og som sådan kommer til at betegne en bevægelse hos Pontoppidan tilbage til de klasser, som han i sin sociale periode startede med at angribe. Det der nu har givet dem værdi er ikke mindst det nederlag de lider, som forlener dem med dødens forløsning. Samtidig med at dette træder frem skitserer romanen imidlertid også et alternativ til det eksisterende samfund: et hedensk feudalsamfund af rousseauisk-romantisk tilsnit; dog fremsættes det ikke med så stor overbevisning at lidelses- og dødsevangeliet ophører med at dominere. At vægtfordelingen er denne bliver bekræftet af de to sidste tekster artiklen analyserer, romanen *Mands Himmerig* og novellen *Rejsen gennem Livet*.

Pontoppidan bevæger sig i teksterne efterhånden længere og længere bort fra den kultur han kritiserer for at ende i dyrkelsen af en natur, hvis vigtigste kendetegn er livløsheden, døden. Med denne evige, uforanderlige natur forsvinder enhver opfattelse af historisk sammenhæng. Alt er statisk med individets udfoldelsesdrift som den eneste undtagelse. I de fleste tilfælde forkrobles denne af samfundet, men til gengæld viser forkrobningen sig at indebære en særlig nydelse, idet den virker fremmede for sjælens udfoldelse. Denne individets historie kommer hos Pontoppidan til at afløse den virkelige historie. På denne måde fortrænger teksterne den afgørende økonomiske og sociale omvæltning der finder sted i det samtidige samfund. Som artiklen karakteriserer det, leverer de herved det døende småborgerskabs bidrag til den kapitalistiske bevidsthedsproduktion.

Odipus i Memphis. Denne artikel leverer et betydningsfuldt bidrag til beskrivelsen af litteraturens ideologiske funktion ved at påpege og eksemplificere dens karakter af rituel myte. Ritualen er en renelse hvor truslen fra Andetheden, det fortrængte og ukendte, først får lov til at udfolde sig for derefter at blive overvundet, indtil alt igen er under bevidsthedens kontrol og den eksisterende orden befæstet. Her kan man igen henvise til Holberg-analysen og dens redegorelse for hvordan dette ritual finder sted i komedierne.

Det er imidlertid ikke blot de tekster der opføres i den officielle teaterinstitution som har denne karakter, de lyriske tekster opfører deres eget teater. Holbergs komedier finder sted inden for fornuftens rammer, fornuften omfatter og behersker alt, hvad der foregår på scenen; den er helt tydelig i skikkelse af de iscenesættende rådsherrer i *Den politiske Kandestøber*. I Johannes V. Jensens *Paa Memphis Station* er denne ramme sprængt og genoprettelsen af ordenen sker nu ved en mytisk besværgelse hinsides fornuftens domæne.

Digtets mytiske tilknytning etableres fra første færd gennem Memphis-stednavnet. I forlængelse af denne første mytiske anafor, henvisning, foretager analysen en sammenlæsning af den jensenske tekst og græsk mytologi, den vestlige tanke i sin oprindelighed. Resultatet er en række specifikke tilknytningspunkter, som sammen med digtteksten i øvrigt aftegner renselsesritualet. Katastrofen opføres med det uhyrlige regnvejr: guddommen foroven forener sig med naturen forneden i en sammensværgelse mod den potente, maskuline bevidsthed. Gud — natur, samme kombination som i sfinxen i Memfis, der er gud og dyr på én gang. Denne regn "fra Himmel og til Jord" går på tværs af den horisontalt udfarende maskuline seksualitet, det erigerede lem, og betegner således kastrationen (Odipus, sfinx, Memfis). Renselsen fremkommer ved at kastrationen ikke er endelig. Efter at have stillet og besvaret de ontologiske spørgsmål om fødsel og død slutter myten med udfrielsen i form af den genoprettede orden og potens: "Da pruster vor store Ekspresmaskine, gaaer lidt frem og standser sukkende/ og staar særdig til Spring. Sporet er frit".

Over for denne læsning karakteriserer analysen kort, hvordan sekundærlitteraturen anbefaler man skal forholde sig til en sådan lyrisk tekst. Det drejer sig i følge den om at rekonstruere den "oplevelse", som digtet kan tænkes at genopføre. Lykkes det at konstruere

en situation, hvor digtet ville være en sandsynlig og fornuftig replik er digtet "forstået". Men hvis man skal følge denne anvisning er man nødt til at acceptere de præmisser som teksten selv sætter, at deltage i ritualet og således gøre dets løsning og udfrielse til sin. Men påtvings hermed såvel den orden og de værdier der bekræftes som den neurose, der ligger i dem, den som det er ritualets opgave at besværges og helbrede for en tid.

Kontinuitetens abstrakte overvindelse. Der findes en anfægtelse af det eksisterende samfundssystem som består i en kritik fort ud fra værdier, som er blevet overvundet i historien. Som det fremgår af den allerede omtalte analyse udgør Pontoppidans romaner i en vis forstand en sådan konservativ kulturkritik. Det er karakteristisk, at *Fugle omkring Fyret*, som denne analyse tager op, knytter sig meget snævert til den romantradition som Pontoppidan er med til at fundere samtidig med at Paludan her placerer sig et sted der har væsentlige ligheder med tendenser hos Pontoppidan.

Hvad der har kunnet konstateres som ideologiens klassiske operation træffes også i *Fugle omkring Fyret*: kulturforhold bliver ved en parallelisering fremstillet som naturforhold for hermed at antage disses uforanderligt determinerende karakter. Man kan sige at der etableres en kontinuitet mellem natur og kultur, idet dyr og mennesker fremstilles som underkastet den samme lovmæssighed og den samme *skæbnens* tilfældigheder. Den postulerede lovmæssighed træder frem som en bio-logos og en socio-logos, bestemte "lærer" om hvordan de to områder er organiseret. Denne kontinuitet bliver et problem det øjeblik samfundet antager en destruktiv og negativ karakter, og det gør det med "den ny tid" hos forgængerne og hos Paludan. Romanen giver en skildring af den fremmarcherende kapitalisme, men det er væsentligt at det kun er i dens udefra kommende indvirkning på den marginalt placerede havn at den anskues. Scenens henlæggelse til Sandhavn begrænser synsvinklen til kun at omfatte kapitalens fremtrædelsesformer, hvilket måske også kan betragtes som en forudsætning for at romanen lader havnen med alt hvad den står for knuses af naturens rasen.

Artiklen formulerer problematikken som den manifesterer sig i *Fugle omkring Fyret* som spørgsmålet om individets mulighed for at sætte en diskontinuitet mellem sig og sin baggrund, d.v.s. for at hæve sig ud af en frustrerende samfundsmæssig tilstand. Johan i bogen gennemløber en udvikling der først frigør ham fra båndene til familien. Han bliver gennem en interiorisering af omgivelserne til selve den anonyme normalitet. Først da kan han begynde at bygge sig eget indre op, hvilket er romanens positive bevægelse. Omverdenen uden for individet rykker helt i baggrunden, det hele bliver til et indre problem og diskontinuiteten er indsat.

Denne forløsende diskontinuitet er knyttet sammen med musikken; der repræsenterer følelseslivet, og i det ligger kimen til den sjælelige opbygning. Dette er imidlertid kun den ene linie der aftegner muligheden for noget positivt. Den anden ligger i kampen for at vinde herredomme over naturen, ikke ud fra profitmotiver, men ud fra en bestræbelse på at bygge op for en brugsværdi skyld. Muligheden er manifesteret i Hunby og hans forfædre der i en sådan bestræbelse efterhånden har arbejdet sig ud over det blot naturgivne.

Disse muligheder og forsøg på at overvinde kontinuiteten i en dårlig verden er snævert individuelle. Den samfundsmæssige baggrund hvorfra problemet udspringer, forbliver en overmenneskelig og uforanderlig størrelse, omend den stadig er negativt vurderet. De økonomiske mekanismer som romanen kan skimte erkender den aldrig i mere fundamental forstand. I stedet poserer den med en reaktionær foragt for alt "det nye", uden at det dog naturligvis er anderledes end at der bag foragten afsører sig traditionens ideologi: individualismen, der kun kan se verden som en baggrund for individskæbner.

Selv om der således er mange lighedstræk med individualismetraditionen generelt, træder et specifikt træk frem, hvis vi igen eksempelvis sammenligner med Pontoppidan. Denne distancerer sig fra kulturen i det hele taget, bortset fra visse vage tilbojeligheder i retning af en romantisk feudalisme, og lægger værdierne i naturen. I modsætningen mellem natur og kultur, som stadig består efter paralleliseringen, placerer Paludan sig derimod i sidste instans på kulturens side, mens kvinden i hans univers kommer til at spille den interessante rolle som mediator mellem de to verdener. Det er kun over for den herskende kultur han sætter diskontinuiteten. Derfor fremsætter han faktisk en samfundskritik, men det er en kritik som ved sin begrænsning og sine forudsatte borgerlige værdier aldrig fører videre end til almindelig kulturpessimisme.

Den slette reproduktion og den sentimentale revolte. Denne analyse af Riffbjergs *Arkivet* orienterer sig indledningsvis i anmeldelserne af bogen og finder det gennemgående, at de alle savner en opfattelse af at også en sådan roman indgår i en specifik historisk formidling. Når ingen har fået øje på det kan det tænkes at udspringe af at *Arkivet* reproducerer den slette reproduktions situation. Dog kunne det også have noget at gøre med, at anmeldelserne ikke beskæftiger sig med metaforikken. Det gør til gengæld denne analyse og resultatet er da også afdækningen af en helt sammenhængende metaforisk-tematisk struktur.

Romanens univers er kendetegnet af en ekstrem statik, og svarende til denne forskelsløshed på en diakronisk akse foretager teksten en stadig gentaget udjævning af synkrone forskelle; nærmere betegnet de forskelle som fremkommer ved en klassificering af hvad der er godt og skidt, ved inddelingen efter positivitet og negativitet. Tekstens operation består i at fænomener som umiddelbart forekommer negative – både for romanpersonerne og i almindelighed – med en forsonende bevægelse i hvert fald gores neutrale, hvis det da ikke er muligt at få dem til direkte at tage sig positive ud. Det og det er godt, siger teksten, men det modsatte – som man kunne forvente var skidt – det er også godt. Og hvis det ikke ligefrem er godt, så er det i det mindste ikke helt skidt. Fornuftens gyldne middelvej jævner alle de forskelle ud som kunne tænkes at eksistere selv under den herskende statik. Sådan som det eksempelvis er tilfældet både hos Pontoppidan og Paludan.

Denne konsekvente nedlæggelse af forskellene fungerer i to sammenhænge. Dels indgår den i den dødsverden, som bogen i det hele taget opretter, dels tjener den som katalysator for den initiationsproces personerne gennemløber, tilpasningen til det eksisterende. Den eneste, meget spæde afvigelse som betegner en bevægelse i forhold til statikken, består i den kærlighed som Rane og Kim etablerer. Den forsigtige tosomhed udgør en svag revision af det herskende dødsrige. Og da er det det "mystiske" sker: ved et under, en mytisk overskridelse gores Rane og Kims lille gennembrud til alles gennembrud. Verden er frelst! men så sandelig kun i det omfang "påskeunderet" på romanens sidste sider har gyldighed. Det vil sige udelukkende i tekstens egen verden. Uden for den og i relation til alt andet er det en uvirkelig, sentimentaliserende myte om den store udfrielse. Analysen sætter den direkte i relation til en krise for individualismen: den monomane beskæftigelse med enkeltindividet har udløst en dårlig samvittighed over for verden i øvrigt. Det giver sig imidlertid blot udslag i at ritualet ændres så ikke blot den enkelte, men alle frelses. Det kan man vel nok kalde en sentimental revolte.

Ideologi – myte – écriture. Hvis man vil tage tråden op fra den forudgående analyse kan man måske sige, at den omtalte dårlige samvittighed i den her behandlede roman, *Anna (jeg) Anna*, har ført til direkte inddragelse af noget der kunne minde om en social problematik. Det interessante bliver da, som denne analyse konstaterer, at bl.a. bogens écriture, skrivemåden, rent faktisk kommer til at dementere at der for alvor er tale om en social problematik. Riffbjerg bevæger sig ikke ud over den borgerlige individualismes subjektfetichering, selv om denne roman meget vel kan ses som et ret energisk forsøg på det. Dens distanceren sig fra det borgerlige, kapitalistiske univers er udelukkende en mytisk negation, som alternativ forbliver den falsk. Denne dom er ingen miskreditering af Riffbjergs intention, men ene og alene romanens betydning som den afdækkes ved en kritisk analyse.

Det er en god indgang til sagen at bemærke hvilken karakter Annas uoverensstemmelse med ambassadortilværelsen har. Det er alene hende og hendes individualitet der bliver truet og fortrængt i miljøet. I overensstemmelse hermed består hendes sprængning af tilhørsforholdet da også i en individuel handle af rent irrationel karakter. Det irrationelle understreger romanen til stadighed, fra første færd i hendes lyst til at myrde datteren.

I Annas betrængte situation træder Jørgen Schwer ind som katalysator for en forløsningsproces. Han har en bevidsthedsudvidende virkning på hende, der åbner vejen til en fysisk-emotionel sfære, som hendes borgerlige ambassadortilværelse har fortrængt. Hvis man eftersporer denne forløsnings omstændigheder bliver det for det første relevant at lægge mærke til, at den fuldbordes i gammelt-patriarkalske omgivelser helt uden for samfundet, nærmere betegnet på Størsmers gård oppe i bjergene. Den tydelige regression der ligger heri forstærkes af at forløsningen sker til en tilstand af uskyld, hvor hun får en ny identitet formidlet af en metafysisk oplevet seksualitet. Da hun således renses og lutret er vendt tilbage til for faldet finder den befrugtning sted som skal være en historisk befestelse af gennembruddet. Hvordan det imidlertid blot er en vag og uhåndgribelig lovning på fremtiden

fremgår da den håndgribelige anfægtelse af de borgerlige værdier, Jørgen Schwer, ikke får lov til at overskride grænsen til Danmark og den dermed forbundne sociale konkræthed, som rejsetilstanden har holdt på afstand. Schwer kommer således til alene at fungere som en metafysisk, sensuel kraft, der befordre hendes regressive forløsning. Det er hendes frelse det drejer sig om og sporene af en samfundsproblematik forsvinder som andet end en opmytologisering der kan ingå i det renselses- og befrugtningsritual, som hendes udfrielse betegner. Som yderligere udbygning på denne ekstremt individualistiske strukturering viser det sig, at hendes solidaritet med den hjemlige arbejderklasse i virkeligheden blot er en nostalgisk bundethed til erindringen. Hermed har vi endnu et eksempel på, hvordan samfundsmodsatningerne kan inderliggøres. Historien om Anna er netop kun historien om hende, en individuel forløsning, hvor samfundsstrukturen ligesom i *Arkivet* bliver opsuget og forsvinder i et mytisk ritual.

Når det går sådan til trods for den dårlige samvittighed og den gode vilje hænger det sammen med Risbjergs redskaber til begribelse af verden, med hans skrivepraksis. Analysen redegor for hvordan de associative kombinationer, hvorved teksten bevæger sig, er snævert knyttet til en subjektcentreret verdensbeskrivelse som han på intet tidspunkt overskrider. Alt bliver partikulært og individualpsykologisk anskuet. Makrostrukturer, så som samfundsforhold, falder helt fra hinanden og den modvillige omverden reduceres til traumatisk og panikbetonede oplevelser. Den rationelle begripen er begrænset til efterrationaliseringer af den irrationelle oplevelse og handlen, men bevidst ændrende praksis er udelukket. Alene heri ligger der en fundamental diskrepans mellem romanens postulerede samfundsrelevans og dens faktiske betydning. I den foregår der en individualistisk integration af den samfundsmæssige problematik som i samme omfang mister sin farlighed. Såvel bogens genre – den borgerlige rejseroman –, dens mytologiserende symbolsprog som den risbjergske écriture låser den fast i en senindividualistisk ideologi.

Det er (ikke) rart at være fremmedgjort. Anders Bodelsen har engang i et diskussionsindlæg skrevet, at han ser det som sin opgave at lave analyser af menneskers sociale adfærd. Så er det så op til andre at vurdere om det analysen lægger frem, er godt eller skidt. Denne artikel som beskæftiger sig med to af de romaner hvor Bodelsen mener at foretage en analyse af den art, gør op med en sådan naiv betragtningsmåde, der giver mindelser om en positivistisk videnskabssteori. For denne er de redskaber man anvender i en analyse af samfundet af en selvgyldig status. Analysens præmisser, de vurderinger og determinationer som ligger implicite i beskrivelsesapparatet er denne betragtningsmåde blind for. Hvilket må siges at være i allerhøjeste grad betænkeligt. Dette viser sig helt tydeligt når man går tættere på Bodelsens "analyse"-romaner.

Bankkasseren i *Tænk på et tal* kæmper angivelig en kamp mod samfundstvungen og fremmedgørelsen, han forsøger at bryde ud. Det er da ikke uden interesse at lægge mærke til at såvel målene som midlerne i denne kamp er nøjagtig de samme som dem, der er gældende i det kapitalistiske samfund han forsøger at overskride. Artiklen kan påvise hvordan alle relationer mellem personerne i bogen er fuldstændig gennemtrængt af penge. Og hvis ikke af penge så af ting der direkte kan omregnes i penge. Derfor kan bankkasserenes handlinger nok være et oprør mod den herskende fremmedgørelse, men det er et oprør som bliver hængende i en praksis som er uløseligt forbundet med fremmedgørelsen. Spørgsmålet om hvorfor det går sådan, behandles ikke i romanen. Dermed undlader den tillige at tage stilling til spørgsmålet om der kunne tænkes andre, mere relevante former for oprør. I øvrigt ville en sådan stillingtagen først kunne finde sted på baggrund af en mindre overfladisk samfundsanalyse end den romanen foretager.

Huendeligt uheld beskæftiger sig om muligt endnu mindre med fundamentale samfundsstrukturer. Efter en udfordrig gennemgang af dens pseudoanfægtelser af det ene og det andet kan artiklen derfor konstatere, at hvis den lægger op til andet end borgerlig selvbeholdelse må det være perspektivløs selvkritik for direktører. Det kommer der selvsagt hverken samfundsbeskrivelse endige samfunds kritik ud af. For så vidt som man kan sige, at der findes noget i den retning i Bodelsens romaner er det i antydningens (og i reglen tvetydighedens) form eller som abstrakt moralsk kritik, d.v.s. en kritik ført ud fra nogle værdier som uanset deres postulerede almengyldighed er specifikke normer fra det borgerlige samfunds ideologiske skatkammer. Alle "oprørerne" er forlængelser af individuelle konflikter, som aldrig når at blive anskuet som andet end netop individuelle. Verden udenfor den enkeltes perspektiv

forsvinder som i al individualisme. Denne verden fremtræder derfor hos Bodelsen blot som noget der udefra griber bestemmende ind i personernes skæbne. Der stilles aldrig spørgsmål der går videre end hvad der mageligt kan inkorporeres i samfundets ideologiske selvbeholdelse.

Historisk skitse

I den traditionelt udseende kronologiske ordning af artiklene findes der spor af en historisk tænkning, som dog ikke nødvendigvis behøver at fore ind i eller være identisk med den officielle And- og Litteraturhistorie. Det er muligt i disse artikler at aflæse nogle mere "uofficielle" historiske brudflader, som måske peger på centrale træk i den præ-kapitalistiske og kapitalistiske ideologiske historie.

Den behandlede folkeviser ligger mest yderligt i denne historie, men ikke desto mindre kan man ud fra den skitserer nogle væsentlige generelle kendetegn, både ved teksternes tematik og ved deres ideologiske funktion. Visen handler om et individ som kommer i samfundsformægtende kræfters vold, og om hvordan det alligevel redder sig tilbage i sikkerheden igen. Klart og demonstrativt gør den opmærksom på den samfundsmæssige sammenhæng som enhver tekst på en eller anden måde tager stilling til og indgår i. Og som det for det meste er tilfældet for litteraturens vedkommende sker det ved, at den bekræfter den eksisterende orden, hvorved den samtidig får sin funktion: benægtelsen og besværgelsen af de i forhold hertil nedbrydende kræfter. Disse befinder sig i de områder der ligger uden for det rum som det givne samfunds magthavere afgrænser og indtegner som det tilladte, det accepterede, d.v.s. som gældende Lov i videste forstand. Nu er det imidlertid ikke blot et spørgsmål om "at ligge indenfor" eller "at ligge udenfor". Så ville Andetheden ("det der ligger udenfor") ikke udgøre det problem den gør, når den træder frem som "nedbrydende kræfter". Disse er mere præcist de kræfter som samfundet udbytter og fortrænger, men som samtidig betinger dets eksistens: arbejdskraften og seksualiteten. Udbygningen af den arbejdende del af befolkningen og den sublimerende fortrængning af driftinstansen i det psykiske apparat er "forholdsregler" som i lige grad er funderende for samfundet. Men de lader sig ikke iværksætte én gang for alle, de må til stadighed gentages og fastslås i alle samfundets registre.

Folkevisen eksemplificerer en væsentlig del af disse generelle træk, samtidig med at den naturligvis er produceret i en specifik historisk situation. Her er den blot brugt til skitsering af en problematik, som i disse artikler først træder frem i sin fulde historicitet fra og med Holberg, men da også gør det ret tydeligt. Denne klassiker frem for nogen kommer til at stå som den ene term i nogle diakrone modsætninger, hvor al den senere litteratur, på trods af indbyrdes forskellighed, samler sig i den anden pol med en række fællestræk.

Den Andethed, som Holberg i sine komedier afgrænser sig over for, er ikke så meget den udbyttede del af samfundet eller den fortrængte del af individet som det er vildfarende enkeltindivider, der kun potentielt repræsenterer mere fundamentale trusler mod den eksisterende samfundsindretning. Positiviteten er tydeligt placeret hos en magthavende kollektivitet, der således renser sig for individuelle afvigere. Sammen med dette forhold finder vi hos Holberg et andet træk med ret klar forbindelse hertil, og det er, at renselsen sker ved en *fornuftens* og rimelighedens sejr. Fornuften ligger til stadighed og trods al galskab som et fundament, hvorfra det der foregår på scenen får sin sammenhæng og mening. Forbindelsen til at der samtidig manifesterer sig en positiv kollektivitet består da i, at det er muligt at bevare meningsfuldheden og fornuftens herredømme så længe det er enkeltindivider der skal benægtes og en kollektivitet der skal bekræftes.

Begge de nævnte karakteristika stiller Holberg i et signifikant modsætningsforhold til den senere litteratur, som først og fremmest markerer sig med en udtalt individualisme. Derudover forekommer det, at den renselsesproces der foregår i teksterne fra at være en fornufts sejr bliver til hvad man kunne kalde en mytisk besværgelse. Individualismens delagtighed i dette er, at modsætningerne ikke lader sig opløse i en altomfattende fornuft det øjeblik synspunktet og positiviteten flytter fra kollektiviteten til individet. Fornuften forudsætter en overindividualitet, et fællesskab, og kan således vanskeligt være den frelsende instans i en konsekvent individualisme. Men ikke nok med det, det frembyder i det hele taget problemer simpelt hen at hævde en snævert individuel sandhedsinstans og så ud fra den forægte resten af verden. Med andre ord løber den litterære ideologi med individualismen ind i et særdeles vanskeligt område. Dog finder alle vor klassikere en udvej, som på en eller anden måde alligevel

bekræfter den herskende samfundskollektivitet, den givne orden. Men det går undertiden mærkeligt til.

I det foreliggende materiale træder Ewald frem som det første trin i individualismens historie. Positiviteten i den manifesterede modsætning mellem individet og samfundet er i forhold til Holberg flyttet fra sidstnævnte til førstnævnte. Men det drejer sig fortsat om vanskeligheden med individets integration, blot er modstanden med det skiftede synspunkt blevet af udpræget emotionel karakter. Den løsning forløbet fører frem til er, at samfundssindretningen står fast med sin fornægtelse af den seksuelle udfoldelse, mens denne til gengæld bliver omformet til en skriptuel aktivitet som tilnærmelsesvis er i stand til at genskabe oplevelsen af det som ikke direkte måtte finde sted. 'Den mytiske besværgen' består hos Ewald i, at pennens arbejde skal gøre det ud for en håndgribelig seksualitet, hvilket måske kan siges stadig at være en operation med et gran af den slags fornuft som hersker hos Holberg. Hos H. C. Andersen er fornuften imidlertid trængt yderligere tilbage, idet udvejen for det uheldige individ (og for den problematiske individdyrkelse) her går gennem lidelse og døds hengivelse, som således får en mærkelig frelsende kraft. Forholdene er nu stillet sådan op, at den fjendtlige omverden befinder sig i underklassemylderet, mens individeksistensen i en vis kollektivitet straks bliver mere behagelig, når det er samfundets overklasse der udgør omgivelserne. Denne udvej implicerer naturligvis en fuldstændig accept af den givne samfundssindretning. Problemerne er alene placeret hos det isolerede enkeltindivid, og på det plan bliver de "løst". En anden sammenhæng som analyserne gør opmærksom på, er at den totale samfundssituation på Ewalds tid var labil; det borgerlige samfund havde endnu ikke cementeret sin struktur. Derfor, måske, den hårdt optrukne og overspændte form som det fremmedgjorte individs problem antager i *Levnet og Meninger*. På H. C. Andersen's tid er dette borgerlige samfund i den (over-)modne enevældes regi blevet mere end blot en institution, det har nærmest fået karakter af en tidløs verdensorden. Man kan her henvise til eventyrverdens fuldstændige statik.

Med den spirende industrikapitalisme og dens følger begynder der imidlertid i slutningen af århundredet at komme skred også i de skandinaviske samfund. I de litterære tekster, som er behandlet i denne sammenhæng kan aflæses tre struktureringer som står i forbindelse med denne generelle samfundsudvikling. Mest direkte til den forudgående litteratur knytter Pontoppidan sig. Den betydningsformation han efter sin sociale periode ender i, er kendetegnet af en statik som den der træffes i H. C. Andersen's verden, men nu uden at man kan sige at statikken er i overensstemmelse med den generelle samfundstilstand. Dog er der naturligvis andre ting der har ændret sig; den frelse som individet hos H. C. Andersen uden videre kunne nå gennem lidelsen er nu udelukket. For så vidt som den individuelle frelse fortsat har realitet, og det har den, forudsættes mere end tidligere, nemlig at individet foruden visse naturgivne kvalifikationer får en bestemt opvækst. Bagved står samfundsstrukturen stadig som noget der ligger uden for menneskelig indgriben. Selv om dens destruktive virkning på individet nu træder tydeligere frem fastholdes individualismens synsfelt. Men i samme grad som 'udvejen' er blevet endnu mere problematisk tenderer hele struktureringen mod dødens "løsning" og lukning. Individualismen synes helt uovervindelig, og uomgængelig, ligesom den kollektive 'fornuft' er længere væk end nogensinde.

En anden forholdet sig til tiden er manifesteret hos Strindberg. Hans stillingtagen afviger fra megen samtidig litteratur ved sin grad af bevidsthed om, at der er noget specifikt galt, f.eks. at underklassen bliver udbytet. Det er derfor nok værd at bemærke, hvordan han på trods heraf er fanget ind i en række ideologiske kategorier, som forhindrer ham i at overskride en reproducerende tænkning. I stedet løber han linen ud til individualismens fuldbordelse i overmenneskeforestillinger.

Den tredje mulighed som analyserne afdækker repræsenteres af J. P. Jacobsen, og i en vis forstand er han den der kommer overskridelsen af den traditionelle ideologi nærmest. Det gælder ikke den individualistiske del af den, den er helt intakt. Men på en anden led åbner han for den fastlåsning der fører andre ud i dødsdyrkelse. Som det har kunnet fremanalyseres i fransk litteratur fra samme tid sker det ved at den hierarkiske tekstlige organisation, som kendetegner traditionelle "fast" strukturerede tekster, bliver afløst af en dialektik mellem forskellige tekstinstanser. I det omfang denne opbrydning sætter ind over for centrale strukturer i den herskende tekstverden udgør den en protest mod samfundssindretningen. Samtidig løber J. P. Jacobsens tekster dog i ring i den klassiske metafysiske tænkning, indbefattet individualismen, så i højere grad end en overskridelse af de givne ideologiske

strukturer er de et symptom på den rystelse af samfundet som også kan ses i dødsstatistikken. En ny samfundsstruktur er ved at installere sig og underordne sig de isolerede individer. Hermed vanskeliggøres frelsen ved hjælp af individuelle redningsforanstaltninger, og disse antager stadig mere vidtrevne former, bliver mere og mere individualistiske. Der synes i litteraturen på tidspunktet at være langt til en forståelse af hvad der er på færde i samfundet, ud over, naturligvis, en meget tydelig fornemmelse af, at der er noget galt. Men 'udvejene' fører allesammen steder hen, der lader samfundsstrukturen stå som en overmenneskelig, abstrakt mekanisme, og perspektivet forbliver monomant låst fast på individet betragtet i den størst mulige isolation.

Snævert sammenhængende med individualismen, en af dens væsentligste forudsætninger, er hele forestillingen om det menneskelige subjekt som en ureducerbar enhed, en hellig identitet. Kapitalismen med alle dens virkninger (fundamentalt forandrede arbejds- og boligforhold og sociale relationer i det hele taget) betegner et kraftigt anslag mod dette subjektfetichismens forestillingskompleks. Krisen kan spores meget tydeligt i litteraturen omkring århundredeskiftet, mens den kan ses i Freuds arbejde at resultere i en teori om mennesket som et psykisk apparat af en specifik, samfundsbetinget indretning. Hos Johannes V. Jensen afsætter hele dette skred sig som en splittelse af personligheden (bl.a. som det forekommer i interferencesoplevelsen), men han kommer ikke meget videre end til splittelsens fænomenele fremtræden. I denne sammenhæng er *Paa Memphis Station* en helt central tekst. I den gennemløbes nedbrydningen, men blot for at der bagefter kan ske en reetablering af det opløste subjekt, så han igen træder frem i imponant integritet, styrket ved at have været igennem "turen", det mytiske renselsesritual. Man ser her, hvordan den litterære ideologiske praksis har været i stand til at foretage dykket med gennem krisen for at dukke op med en revideret, men intakt subjektfetichisme. Som nævnt er der en sammenhæng i, at overvindelsen af modsætningerne nu har antaget en form, der betegner en endnu større fjernelse fra 'fornuften'. Jo vanskeligere det er at give det plagede individ en frelse i et stadig mere modsætningsfyldt samfund, jo mere mytiske og besværgende ritualer tages i brug.

Det kan synes som om Jacob Paludan er gået uden om dette kapitel i individualismens historie. Man kan også mene, at krisen indfinder sig hos ham i den anden fase, som den 1. verdenskrig udløste. Men i hvert fald fremtræder samfundsomdannelsen hos Paludan mindre dæmoniseret end hos de tidligere forfattere. Den er ligesom blevet lidt mere begribelig, så meget at han kan fremføre en nogenlunde nogtern kritik af "det nye". Hermed være imidlertid ikke sagt, at det er den rigtige kritik, og heller ikke at den går særlig dybt, tværtimod. Det er en konservativ kulturkritik, ført ud fra værdier hentet i den tid hvor det selvgældige autonome individ ikke blev udsat for de anslag, som den moderne kapitalismes økonomiske struktur bereder det. Således er ikke blot synsvinklen begrænset til det individuelle, men individet er også kraftigere valoriseret og mindre problematisk end man kunne forvente efter Johannes V. Jensen, for at tage det nærliggende danske eksempel på en tekstsammenhæng, hvor der bliver stillet spørgsmål til individets integritet uden at subjektfeticheringen dog af den grund bliver overskredet.

Hvad angår problem-"løsningen"s karakter er den i *Fugle omkring Fyret* mytisk besværgende i den forstand, at den moderne tekniske kultur får sit knæk ved en velorganiseret handlekraft hos en personlig, hævende natur. Det positive modstykke til elendigheden og destruktionen, Johans psykiske opbygning, bliver ikke stillet på benene på en fuldstændig "ufornuftig" måde, men i sin appel er den helt uden for en kollektiv 'fornuft' som referenceramme.

Det kunne på sin vis have været fordelagtigt, hvis 1930'ernes kollektivistiske litteratur havde været behandlet i sammenhængen. Den betegner et bevidst forsøg på at bryde ud af individualismen og betragte verdens problemer som et kollektivt anliggende. Hvis man kunne tro at der hermed var etableret en afgørende åbning mod en litterær praksis, der ikke som absolut sidstestans satte den borgerlige kulturs Subjekt, bliver man imidlertid godt skuffet. Efterkrigstidens Martin A. Hansen og Heretica betegner en lidenskabelig viderearbejden i det indstiftede individualismespor. De centrale dele af dette blev heller ikke forladt af den følgende modernisme, selv om skiftet måske umiddelbart kunne få det til at se sådan ud. Det fæles for de to Rißbjerg-analyser i denne bog er en påvisning, dels af at den findes en individualismekrise hos ham, dels af at den kun overvindes ved en pseudoløsning. Den rißbjergske modernisme har væsentlige og udtrykkelige lighedspunkter med Johannes V. Jensen. Vi vil ikke her gå nærmere ind på spørgsmålet, som der ellers er en masse stof i, men

blot inddrage punktet med 'den mytiske besværgen', som er en væsentlig del af forbindelsen. Som analysen fremdrager er foreteelsen helt tydelig i slutningen af *Arkivet*: individet er blevet frelst, men så synes der at melde sig en dårlig samvittighed over for verden i øvrigt, hvilket da ordnes med en projicering af den individuelle frelseoplevelse ud på "folket". Det er virkelig et under der finder sted her.

I *Anna (jeg)* *Anna* er det lidt mere komplekst, idet den dårlige samvittighed, alias individualismens krise, er tematiseret i hele bogens forløb. Der bliver lagt op til en overvindelse af den, til en social erkendelse og til klassesolidaritet, men som analysen påviser finder en sådan overskridelse slet ikke sted. Den forbliver et postulat i og med at alle tekstens betydningskategorier på den mest fundamentale måde hører hjemme i den borgerlige individualismes arkiv: i stedet for at betegne en åbning af den hermed forbundne bormerthed fortæller romanen den gamle historie om den individuelle forløsning i et mytisk renselsesritual. Hele romanen er et symptom på en tænkings og en skrivnings krise, på en vag bevidsthed om nogle afgørende grænser i den traditionelle litterære praksis. Men ud over det lille gys der ligger i at tage individualismeproblematikken op, kommer det ikke, for i samme bevægelse snøres den af med en gentagelse af det gammelkendte ritual.

Det er i mange henseender beslægtede problemer der gør sig gældende i den krise som Anders Bodelsens helte er placeret i. Hvilket vel heller ikke er mærkeligt, da det er det samme samfund han og Riffbjerg skriver i. De oprør der finder sted i de to forfatterskaber minder om hinanden med deres pseudokarakter og deres helt individuelt afgrænsede rækkevidde, selv om der så ganske givet er mere kraft og intensitet investeret i Riffbjergs afviger, Anna, end i Bodelsens sovngængeragtige bankkassører og direktør. Imidlertid er der den anden forskel, at Bodelsen i ret høj grad inddrager det aktuelle samfund, mens dette hos Riffbjerg ligger i baggrunden som en traumatisk trussel på samme afstand som fædrelandet under rejsen i det fremmede. Selv om Bodelsen tilsyneladende intenderer det, kommer han dog ikke med en analyse af den samfundsstruktur som betinger problemerne. Samfundet står stadig som en uforklaret omend påtrængende baggrund for individskæbnen. Individualismens væsentligste bastioner er på ingen måde forladt i de seneste års mest anerkendte og udbredte forfatterskaber. Så længe sådanne kendsgerninger og deres betydning ikke inddrages i læsningen vil den litterære institution kunne fortsætte med at yde sit bidrag til opretholdelsen af den herskende samfundsstruktur.

Jørgen Holmgaard,
juni 1971.

Torben Kragh Grodal:

TILPASNING ELLER FREMMEDGØRELSE

"Erasmus Montanus" og "Den 11. juni" som ideologiske afgrænsninger af enevælden i forhold til feudalisme og liberalisme.

Enevælden er karakteristisk ved at være en overgangsform mellem feudalismen og det 19. årh.'s "rene" kapitalisme, liberalismen. Enevælden er et resultat af produktionsforholdenes (basis') ændring fra feudalismens naturaløkonomi til en markedsøkonomi bygget på kapitalbesiddelse, hvor jordbesiddelse kun er en særlig manifestation af kapitalbesiddelse. Enevælden er samtidig udtryk for et "tidligt" kapitalistisk samfund, hvor en stærk, bureaukratisk samfundsmagt organiseret omkring kongemagten dirigerer markedet (merkantilismen) og derved til en vis grad står som garant for den sociale orden. I sin ekstreme form vil enevælden ("af guds nåde" dvs. forankret i et religiøst absolut) postulere sig som en *statisk* hierarkisk samfundsorden af næsten "naturligt" tilsnit (som kastesamfund), i skarp modsætning til den sociale realitet, idet enevælden er et temporært resultat af en dynamisk kapitalismes udvikling, en udvikling der medfører en stadig ændring af ejendomsforholdene, hvorved t.eks. den nye kapitalistklasse erstatter den gamle feudaladel.

Jeg vil i det følgende, med udgangspunkt i Erasmus Montanus og "Den 11. juni", forsøge at redegøre for ideologiske implikationer af Holbergs komedier.

ERASMUS MONTANUS

Handlingen starter med første akt, første scene's beskrivelse af faderen Jeppe's positive holdning og forventning til sønnens, Erasmus', sociale avancement, men allerede her antydes konfliktmomenterne ved dette avancement: 1. ikke-kommunikation, manglende "forståelse" mellem Jeppe-Bjerget og Erasmus. 2. "avind"; Per Degns avind får Jeppe til at kontrastere "de lærde", hvis aktivitet er præget af personlige konflikter p.g.r.a. indbyrdes konkurrence, med bonderne, hvis konkurrence om de bedste produktionsresultater er præget af konfliktløshed. Dvs. materiel produktion medfører fredelig konkurrence, immateriel produktion medfører u-fredelig.

Per Degns syn på lærdom og latin præsenteres i 1,3. Latin er et middel til at hjælpe en "udi alle Forretninger". Pers "lærdomsiver" er, i modsætning til Erasmus', styret af den materielle "nytte". Denne materielle styring forklarer måske hvorfor Per Degns skæbne bliver blidere end Erasmus'.

I 1,5 præsenteres man for en mand-kvinde-modsætning: Lisbed(Magde-